

Kamil Nowak

Krajowy Instytut Polityki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, ul. Targowa 45,
03-728 Warszawa; e-mail: knowak@irm.krakow.pl

WPLYW PRZEBIEGU GRANIC WOJEWÓDZTW NA TOŻSAMOŚĆ REGIONALNĄ ORAZ POSTRZEGANIE REGIONÓW MAŁOPOLSKI I ŚLĄSKA

Streszczenie: Małopolska i Śląsk to regiony historyczne, których granice jedynie częściowo pokrywają się ze współczesnymi granicami województw małopolskiego i śląskiego. Opierając się na badaniu ankietowym, oceniono wpływ przebiegu dawnych granic na tożsamość regionalną mieszkańców i postrzeganie przez nich wskazanych regionów. Respondenci z miast położonych w województwach, które nie pokrywają się z ich przynależnością regionalną, utożsamiali się z nimi głównie ze względów gospodarczych, nie czując przy tym silnych powiązań historycznych i kulturowych. Zmieniło się również postrzeganie regionu górnośląskiego, który w porównaniu do wyników wcześniejszych badań z końca lat 80. i 90. XX w. przestał być kojarzony z zanieczyszczeniem powietrza i degradacją środowiska.

Słowa kluczowe: Śląsk, Małopolska, region, województwo, tożsamość regionalna, postrzeganie

THE IMPACT OF THE VOIVODESHIP BOUNDARIES ON REGIONAL IDENTITY AND PERCEPTION OF THE MAŁOPOLSKA AND ŚLĄSK REGIONS

Abstract: Małopolska (Lesser Poland) and Śląsk (Silesia) are historical regions which only partly overlap with the present-day borders of the Małopolskie and Śląskie voivodeships. In spite of their geographical proximity, they are historically and culturally dissimilar. A survey has been carried out in order to verify the perception of the regional identity of these voivodeships by their inhabitants. It was found that although old cultural and historical divisions are still important for the people, possible economic advantages seem to prevail. In addition, the Śląsk region as compared to the previous surveys is no longer identified with air pollution and environmental degradation.

Keywords: Silesia, Śląsk, Małopolska, Lesser Poland, region, voivodeship, regional identity, perception

Toponimia obecnych województw w Polsce w wielu przypadkach ma genezę w krainach historycznych. Jednak przebieg granic administracyjnych często nie pokrywa się z historycznymi regionami, czego najlepszym przykładem są położone obok siebie województwa śląskie i małopolskie. Na pograniczu regionów tradycyjnych często dochodzi do tworzenia się regionów stykowych. Zgodnie z podejściem Zbigniewa Rykła (1991a) mieszkańcy regionów stykowych w pierwszej kolejności powinni integrować się pod względem gospodarczym, przy słabszej integracji świadomościowej.

Głównym celem artykułu jest przedstawienie oceny wpływu przebiegu granic regionów historycznych na kształtowanie się tożsamości regionalnej w wybranych miastach województwa śląskiego i małopolskiego. Ponadto podjęto w nim próbę uchwycenia, jak mieszkańcy Śląska i Małopolski postrzegają swoje regiony. Celem dodatkowym jest określenie dynamiki zmian postrzegania tych regionów w czasie.

Zasadnicza część niniejszego opracowania opiera się na badaniach ankietowych, które zostały przeprowadzone wśród mieszkańców ośmiu miast. Do badania wybrano cztery ośrodki miejskie z województwa śląskiego: Katowice, Lubliniec, Częstochowę i Jaworzno oraz cztery z województwa małopolskiego: Kraków, Tarnów, Chrzanów i Olkusz. Wybór ten nie był przypadkowy. Selekcji miast dokonano na podstawie kryterium wielkości, położenia geograficznego i uwarunkowań historycznych. Kraków i Katowice zostały wybrane ze względu na to, że są to dwa największe miasta, będące równocześnie stolicami województw, należące w dodatku do rdzennych obszarów swoich regionów historycznych. Olkusz i Chrzanów wybrano z kolei dlatego, że są to ośrodki, które w przeszłości wchodziły w skład regionalnych jednostek terytorialnych

Ryc. 1. Położenie geograficzne badanych miast w granicach województw

Źródło: opracowanie własne.

z siedzibą w Katowicach, obecnie zaś należą do województwa małopolskiego. Wybór Jaworzna i Częstochowy wynikał z faktu, że miasta te, pomimo usytuowania w województwie śląskim, historycznie związane są z regionem małopolskim. Z kolei Częstochowa, Lubliniec i Tarnów są położone peryferyjnie względem granicy pomiędzy omawianymi województwami. Przy wyborze dwóch ostatnich miast istotne było również to, że obecnie leżą one na obszarach województw zgodnych pod względem nazwy z regionami historycznymi, w których te miasta były położone. Rycina 1 obrazuje przestrzenne rozmieszczenie miast będących przedmiotem analizy.

Badanie ankietowe zostało przeprowadzone wśród mieszkańców tych miast w okresie od marca do maja 2015 r. Miało formę kwestionariuszy do samodzielnego wypełnienia, które były dostarczane do instytucji publicznych, zwłaszcza szkół i przedszkoli, gdzie przekazywano je rodzicom uczniów podczas zebrań z rodzicami. W dalszej kolejności kwestionariusze były dystrybuowane w firmach prywatnych wśród ich pracowników. Próba badawcza wyniosła 548 osób. W jej strukturze przeważającą grupę stanowiły kobiety. Ich udział w poszczególnych miastach mieścił się w przedziale od 52 do 77%. Należy zaznaczyć, że odpowiedzi respondentów podzielone według kryterium płci nie wykazywały istotnych różnic. Jeśli chodzi o kryterium, jakim jest miejsca urodzenia respondentów z poszczególnych miast, dominujący był udział osób zamieszkujących dane województwo od chwili narodzin (od 71 do 93%). Stosunkowo najbardziej zróżnicowaną strukturą w tym względzie wyróżniały się ośrodki wojewódzkie oraz miasta leżące w strefie przy granicy województw. Niemniej w każdym mieście odnotowano grupę respondentów pochodzących z innych województw. W strukturze próby badawczej ze względu na wiek największy udział respondentów stanowiły osoby w wieku pomiędzy 26 a 59 lat (od 64 do 97%, w zależności od miasta). We wszystkich badanych ośrodkach miejskich grupa ankietowanych pomiędzy 18. a 25. rokiem życia była nieliczna (od 3 do 29%). Najmniejszy jednak był odsetek respondentów z przedziału wiekowego powyżej 60 lat, który w żadnym mieście nie przekroczył dziesięcioprocentowego udziału. Pomimo że próbę badawczą cechował niewielki udział osób starszych i nadreprezentacja kobiet, obrany sposób przeprowadzenia badania ankietowego pozwolił dotrzeć do dużej liczby osób we wszystkich badanych miastach. Ponadto taki dobór próby badawczej ze względu na wiek pozwolił lepiej uwidocznić zmiany pokoleniowe, jakie zaszły w postrzeganiu regionów, w odniesieniu do wcześniejszych badań Rykła (1991b) i Krzysztofa Gwosdza (2001a). W województwie małopolskim w badaniu wzięły udział 283 osoby, w tym: z Krakowa 111 osób, z Tarnowa 61 osób, z Chrzanowa 56 osób i z Olkusza 55 osób. Natomiast w śląskim liczba respondentów wyniosła 265 osób, w tym: z Katowic 73 osoby, z Częstochowy 60 osób, z Jaworzna 67 osób i z Lublińca 65 osób.

Pojęcie regionu i koncepcja regionów stykowych

Pojęcie regionu nie jest jednoznaczne. W wąskim ujęciu region to według Barbary Zawadzkiej (1993, s. 33) „pewien obszar wyodrębniany na podstawie

określonego kryterium”. Iwona Sagan (2004) podkreśla istotę historycznej sekwencji zdarzeń w kształtowaniu się regionów. Ponadto wskazuje, że ich zwartość i odrębność jest efektem poczucia wspólnoty kulturowej danych społeczności. Natomiast Rykiel (2000) przedstawia region jako rodzaj układu przestrzennego, który przejawia się w trzech formach:

- 1) regionu sentymentalnego (określanego przez tożsamość regionalną, głęboko zakorzenionego w historii),
- 2) regionu behawioralnego (określanego przez zachowania ludzi z preferencją potrzeb egzystencjalnych),
- 3) regionu kulturowego (określanego przez charakterystyczną kulturę regionalną).

W literaturze naukowej najbardziej ugruntowała się systematyzacja dokonana przez Kazimierza Dziewońskiego (1967). W jego opinii termin „region” stosowany jest w trzech podstawowych ujęciach. Pierwsze ujęcie to region jako narzędzie badania – skupia się ono na wyodrębnianiu obszarów jednorodnych z uwagi na określoną cechę bądź zespół cech. Drugie to region jako narzędzie działania – to ujęcie dotyczy organizacji przestrzeni społecznej. Trzecie znaczenie to region jako przedmiot poznania, przez co należy rozumieć samo dokonywanie delimitacji regionów.

Pochodną pojęcia regionu jest koncepcja regionów stykowych. W polskiej literaturze została ona zdefiniowana przez dwóch badaczy: Piotra Zarembę (1960) oraz Rykla (1991a), który pogłębił i zmodyfikował ten termin. Rykiel (1991a), odnosząc się do podziału Dziewońskiego (1967), stwierdza, że w tej koncepcji należy rozpatrywać region jako przedmiot poznania. We wstępie do rozważań nad pojęciem regionu stykowego zakłada, że historycznie nowo powstały region może charakteryzować się silną integracją gospodarczą, jednak jego integracja świadomościowa może być zdecydowanie słabsza. Tłumaczy, że regiony stykowe rozwijają się na styku regionów tradycyjnych, gdzie wcześniejsze granice nadal działają jako bariery przestrzenne dla danej społeczności, pomimo iż formalnie nie funkcjonują. W pierwszej definicji przyjętej przez Zarembę (1960) region stykowy stanowi funkcjonalną całość, chociaż formalnie jest podzielony pomiędzy kilka województw. Rykiel (1991a) zauważa, że Zaremba (1960) zamiennie stosuje terminy „obszar stykowy” i „region stykowy”, co uważa za niesłuszne. Uznaje, że obszar stykowy jest punktem wyjścia dla powstania regionu stykowego. Obszar stykowy to według Zaremby (1960) obszar zbiegania się granic kilku regionów. Jest on więc sumą przylegających do siebie obszarów peryferyjnych sąsiednich regionów. Części obszaru stykowego są „rozdzielone słabo sformalizowanymi lub nieformalnymi międzyregionalnymi barierami przestrzennymi”, a interakcje gospodarcze i społeczne między tymi częściami są marginalne (Rykiel 1991a, s. 60). Koncepcję regionu stykowego syntetycznie ujmuje Sławomir Sitek (2010, s. 31). Według niego jest to „obszar, w stosunku do którego wysuwamy podejrzenia o brak wewnętrznej spójności”. Jest on zdania, że owe „podejrzenia” można uzasadnić, opierając się na:

- analizie częściowych badań ekonomicznych,
- analizie częściowych badań społecznych,

- znajomości licznych zmian administracyjnych na danym terenie w ujęciu historycznym.

Tożsamość regionalna

Definiując pojęcie tożsamości regionalnej, trzeba wyjść od podstawowego terminu „tożsamość”. Zbigniew Bokszański (2005) ustala, że tożsamość jest zbiorem właściwości, które opisują ważne cechy aktorów bądź podmiotów społecznych w ich własnych przekonaniach. Z kolei Grzegorz Rak (2013, s. 12) podaje, że jest to „refleksyjny stosunek podmiotu do samego siebie”. Należy w tym miejscu odróżnić tożsamość jednostkową od tożsamości społecznej (zbiorowej, kolektywnej). Zgodnie z identyfikacją Bokszańskiego (1989, s. 12) tożsamość jednostkowa to zbiór wyobrażeń, sądów i przekonań aktora społecznego, które konstruuje on na temat samego siebie. Natomiast tożsamość społeczna (zbiorowa) to według Marka Szczepańskiego i Anny Śliz (2010), z jednej strony, zwielokrotniona tożsamość indywidualna, która opiera się na podobnych lub wspólnych systemach wartości większości lub wszystkich aktorów. Z drugiej strony, można traktować to pojęcie jako ponadjednostkowy zbiór autodefinicji, których nie sposób zredukować do autodefinicji jednostki. Dodają oni, że tożsamość zbiorowa zbudowana jest na przeżywanej i przyswojonej tradycji, wspólnej teraźniejszości i dalszych perspektywach. Charakteryzując tożsamość kolektywną w późniejszej publikacji (2014), Szczepański i Śliz wskazują na ciągłość i kontynuację takich elementów jak: historia, tradycja i pamięć zbiorowa oraz istnienie specyficznych cech, które odróżniają je od środowiska zewnętrznego.

Szczepański i Śliz (2010, s. 2) zwracają ponadto szczególną uwagę na dwie odmiany tożsamości społecznej: kulturową i regionalną. Charakteryzują tożsamość kulturową jako względnie trwałą identyfikację pewnej grupy ludzi i pojedynczych jej członków z określonym układem kulturowym, tworzonym przez zespół idei, przekonań i poglądów, z konkretnymi zwyczajami i obyczajami oraz z danym systemem aksjologicznym i normatywnym. Tak zdefiniowane pojęcie można rozumieć jako zadowolenie z odrębności kulturowej grupy, której jest się członkiem. Tożsamość regionalna to według Grzegorza Gorzelaka (1993) efekt zjawisk etnicznych, religijnych, kulturalnych, językowych i gospodarczych. Wskazuje on, że im więcej czynników występuje jednocześnie, tym silniejsze jest poczucie odmienności od „innych”, przy czym zjawisko to zamyka się w granicach danego kraju.

Dla Szczepańskiego i Śliz (2014) tożsamość regionalna jest wyjątkowym przypadkiem tożsamości społecznej i kulturowej. Opiera się na tradycji regionalnej, która dotyczy wyraźnie zdefiniowanego i określonego terytorium, regionu oraz jego charakterystycznych cech społecznych, kulturowych (symbolicznych), gospodarczych i topograficznych.

Śląsk i Małopolska a przebieg granic wojewódzkich

Obecne województwo śląskie nie spełnia zasady zupełności, ponieważ niemal połowę terytorium tej jednostki administracyjnej stanowi historyczny obszar Małopolski, pewien zaś fragment tego obszaru nigdy wcześniej do Śląska nie należał. Warto zaznaczyć, że Śląsk towarzyszył polskiej państwowości od samych jej początków, stanowiąc jedną z prowincji tworzącego się państwa polskiego. Należał jednak do polskiej monarchii piastowskiej jedynie do 1348 r. Następnie region ten aż do końca II wojny światowej w większości rozwijał się poza granicami Polski¹ (Barciak 2012; Zaborowski 2013). Należy zwrócić uwagę, że zarówno w nazewnictwie, jak i świadomości społecznej od XIII w. funkcjonuje podział na Górny i Dolny Śląsk². W ujęciu kulturowo-historycznym województwo śląskie we współczesnych ramach obejmuje jedynie wschodnią część Górnego Śląska. Pozostały obszar Śląska znajduje się w trzech innych województwach: opolskim, dolnośląskim (większa część tego województwa) oraz lubuskim (niepełna połowa)³ (Zaborowski 2013).

W XV w. za Małopolskę uważano rozległy obszar obejmujący południowo-zachodnią część kraju, który dzielił się na dwa województwa, krakowskie i sandomierskie⁴. W efekcie zachodnia granica tego regionu przebiegała wzdłuż dwu rzek, Przemszy i Brynicy. Taki stan miał miejsce aż do rozbiorów Polski. Ponad stuletni podział państwa spowodował jednak dezintegrację tego regionu (Podraza 1970). Po odrodzeniu się państwa polskiego w 1918 r. powrócono do nazwy Małopolska, jednak pod tym pojęciem rozumiano już jedynie tereny byłego zaboru austriackiego. Dalsze podziały administracyjne zawężyły obszar historyczny Małopolski. Zarówno Kielecczyzna, jak i Lubelszczyzna przestały być z nią utożsamiane. Po zakończeniu II wojny światowej tereny Małopolski wchodziły w skład województw krakowskiego i rzeszowskiego. Taki stan utrzymywał się do reformy administracyjnej w 1975 r. W wyniku jej przeprowadzenia nastąpiło rozdrobnienie jednostek podziału terytorialnego kraju, a ziemie małopolskie weszły w skład następujących województw: krakowskiego, rzeszowskiego, tarnowskiego, nowosądeckiego, krośnieńskiego, przemyskiego oraz częściowo bielskiego i tarnobrzckiego (Podraza 1970; Runge 2014).

Jerzy Runge (2014) wskazuje, że przebieg granic obecnego województwa małopolskiego tylko częściowo opiera się na dawnym podziale. Współcześnie obejmuje ono jedynie południowy fragment historycznego regionu. Ziemie

¹ Po zakończeniu I wojny światowej sporna kwestia podziału ziem śląskich pomiędzy Niemcy, Polskę i Czechosłowację została rozstrzygnięta decyzją Konfederacji Ambasadorów z 12 X 1921 r. na podstawie przeprowadzonego wcześniej plebiscytu na Górnym Śląsku. Strona polska zyskała jedynie niewielką część obszaru plebiscytowego. Stworzono wtedy autonomiczne województwo śląskie (Pysiewicz-Jędrusik, Pustelnik i Konopska 1998).

² W XIII w. w wyniku dynastycznych gier Śląsk został podzielony pomiędzy dwie linie książąt Piastów śląskich, na część zachodnią ze stolicą we Wrocławiu oraz część wschodnią ze stolicą w Opolu (Greiner 2003).

³ Częściowo też znajduje się w Republice Czeskiej (Zaborowski 2013).

⁴ W 1474 r. z województwa sandomierskiego wydzielono województwo lubelskie (Podraza 1970).

małopolskie wchodzi w skład jeszcze sześciu innych województw: śląskiego, podkarpackiego, lubelskiego, świętokrzyskiego, mazowieckiego i łódzkiego. Zaborowski (2013) konkluduje, że małopolskie narusza zasadę zupełności najbardziej ze wszystkich województw wykorzystujących nazewnictwo historyczne. Z drugiej strony, można je uznać za stosunkowo jednorodne.

Podczas analizy przynależności miast będących przedmiotem badania do poszczególnych województw z siedzibą w Katowicach i Krakowie w powojennej Polsce (tab. 1) można zauważyć dużą zmienność tej przynależności w czasie.

Tab. 1. Przynależność wybranych miast do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego w latach 1945–1998

Miasto	Obecne województwo	Częstotliwość przynależności miast do historycznych województw według ich siedziby w latach 1945–1998		
		Katowice	Kraków	Inne
Częstochowa	śląskie	1	–	2*
Jaworzno	śląskie	1	2	–
Lubliniec	śląskie	2	–	1*
Katowice	śląskie	3	–	–
Kraków	małopolskie	–	3	–
Chrzanów	małopolskie	1	2	–
Olkusz	małopolskie	1	2	–
Tarnów	małopolskie	–	2	1**

* województwo częstochowskie ** województwo tarnowskie

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ł. Zaborowski (2013).

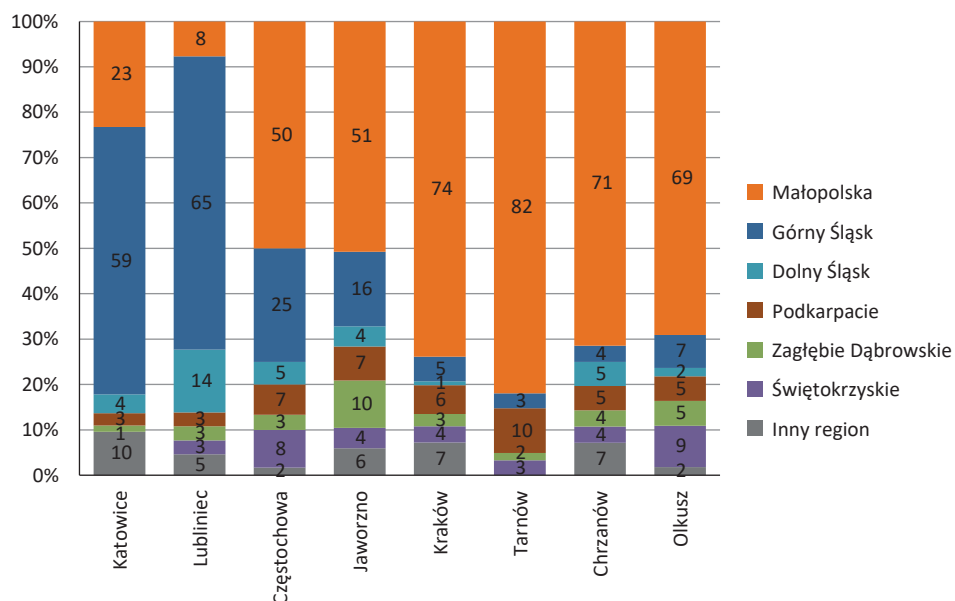
Największe kontrowersje wzbudzać może przynależność Jaworzna do województwa śląskiego, ponieważ miasto to w powojennej Polsce wykazywało silniejsze związki z Krakowem niż Katowicami. Z kolei inne miasta leżące w regionie stykowym – Chrzanów i Olkusz, pomimo iż aktualnie wchodzi w skład województwa małopolskiego, w latach 1975–1998 wykazywały związek z jednostką terytorialną z siedzibą w Katowicach. Nieco inny jest przypadek Częstochowy, która leży województwie śląskim, chociaż historycznie związana jest z Małopolską. W powojennej Polsce początkowo wchodziła w skład województwa kieleckiego. Po reformie w 1950 r. stała się częścią województwa katowickiego, by w 1975 r. odłączyć się i zostać siedzibą nowoutworzonego województwa częstochowskiego. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę ani razu nie należała do województw mających siedzibę w Krakowie. Śląski Lubliniec od 1945 do 1975 r. należał do województwa katowickiego, po czym przeszedł na 23 lata do nowo wydzielonego województwa częstochowskiego. Z kolei Tarnów powiązany był z województwem krakowskim aż do utworzenia odrębnego województwa tarnowskiego (Zaborowski 2013).

Tożsamość regionalna mieszkańców Śląska i Małopolski

Tożsamość regionalna mieszkańców współczesnego Śląska i Małopolski diametralnie się różni. Wynika to głównie z uwarunkowań historyczno-kulturowych. Szczepański i Śliz (2010) zwracają uwagę, iż Śląsk jest najbardziej wyrazistym regionem wielokulturowym w kraju, który ukształtował swoją tożsamość pod wpływem kultury polskiej, niemieckiej, czeskiej, ale też w jakieś części żydowskiej i romskiej. Autorzy wskazują na fakt, że Górny Śląsk jest regionem pogranicza kulturowego, gdzie w świadomości społecznej zakorzenione jest poczucie odrębności. Szczepański w swojej wcześniejszej publikacji (1997) trafnie określa Śląsk mianem tygla kulturowego, co należy rozumieć jako obszar intensywnych przemian społeczno-kulturowych, na którym mieszą się różne wpływy. Maria Lipok-Bierwaczonok (2013, s. 126) ocenia, że tożsamość regionalna na Górnym Śląsku opiera się na „wyraźnej odrębności historii regionu, pamięci o jego historycznych granicach, (...) odmienności języka, specyfice etnograficznej, (...) świadomości różnic „my – oni”. Świadczyć o tym mogą wyniki spisu powszechnego, który został przeprowadzony w Polsce w 2011 r. Narodowość śląską zadeklarowało 846 719 osób, z czego 375 635 osób jako jedyną (GUS 2013).

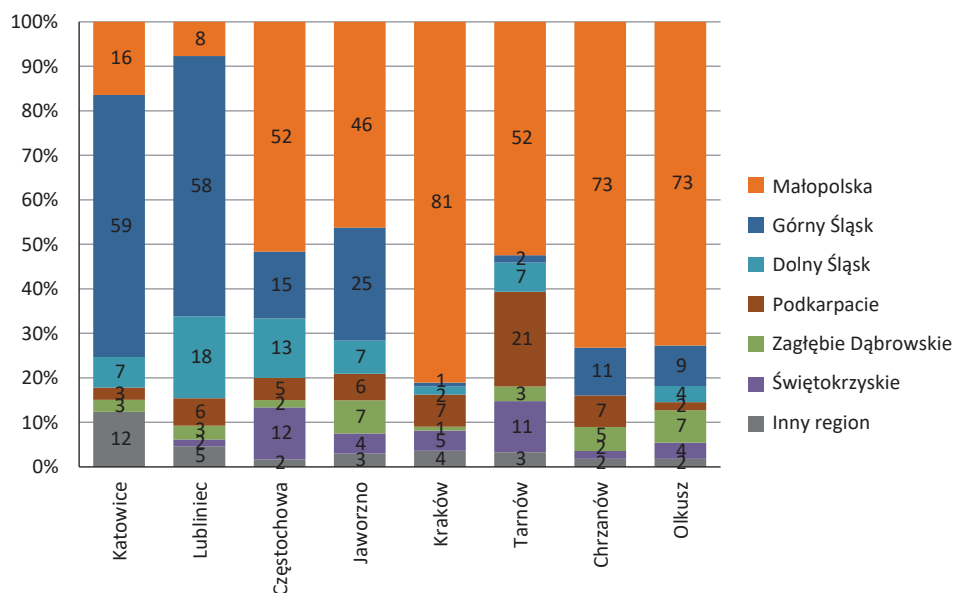
W przypadku Małopolski zjawisko tożsamości regionalnej występuje w znikomym stopniu. Przejawem tego jest uboga literatura na ten temat, na co uwagę zwrócił już Antoni Podraza (1999). Kwestie tożsamości regionalnej w tym regionie porusza w swoim artykule Piotr Odorczyk (2009). Opierając się na konsultacjach społecznych przeprowadzonych przez Urząd Marszałkowski, wskazuje, że mieszkańcy nie czują się Małopolanami. Na pytanie o pochodzenie częściej odpowiadają, że są z Krakowa, Sądecczyzny czy Podhala. Z drugiej strony, odczuwają dumę z tego, że mieszkają w Małopolsce. Przyczyną tego stanu rzeczy wydaje się fakt, że pojęcie Małopolski po wieloletniej przerwie ponownie zaczęło być powszechnie używane dopiero wraz z reformą administracyjną z 1999 r.

W celu określenia tożsamości regionalnej mieszkańców wybranych miast obydwu województw zostali oni zapytani o to, z którym regionem odczuwają największy związek historyczny, kulturowy i gospodarczy. Należy zaznaczyć, że respondenci w tym pytaniu proszeni byli o odpowiedź wynikającą z osobistych doświadczeń. Nie oceniano świadomości ankietowanych dotyczącej przynależności danego obszaru do dawnych regionów historycznych. W przypadku powiązań historycznych i kulturowych (ryc. 2 i 3) potwierdza się niespójność delimitacji granic obecnego województwa śląskiego. Około połowa badanych mieszkańców Jaworzna i Częstochowy utożsamiała się historycznie i kulturowo z Małopolską, przy czym respondenci z Częstochowy wskazywali na nieco silniejsze związki historyczne z Górnym Śląskiem (25%) niż badani z Jaworzna (16%). Natomiast w miastach województwa małopolskiego leżących w obszarze przy granicy województw, czyli w Chrzanowie i Olkuszu, zarówno pod względem historycznym jak i kulturowym respondenci utożsamiali się z Małopolską. Na związki historyczne z tym regionem wskazało 71% ankietowanych z Chrzanowa i 69% z Olkusza; jeśli chodzi o aspekt kulturowy, odsetek odpowiedzi w obu przypadkach wynosił 73%. Wszystkie miasta województwa małopolskiego cechowało słabe poczucie

Ryc. 2. Tożsamość regionalna ze względu na historię

Źródło: badania własne.

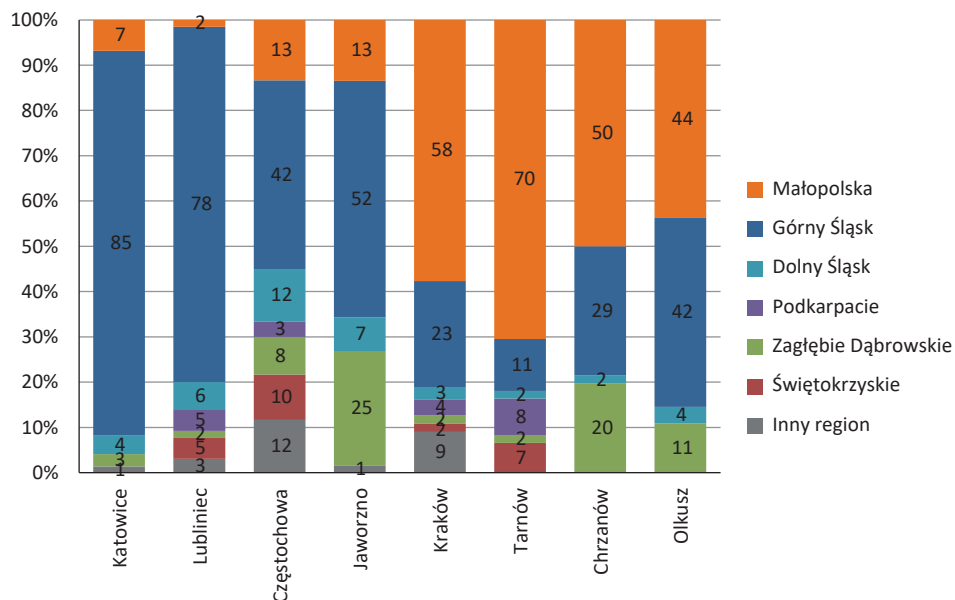

Ryc. 3. Tożsamość regionalna ze względu na kulturę

Źródło: badania własne.

powiązań z Górnym Śląskiem na płaszczyźnie historycznej (między 3% a 7% odpowiedzi). Anketowani z Tarnowa, Krakowa i Chrzanowa czuli silniejszy związek z Podkarpaciem – kolejno 10%, 6% i 5%, a respondenci z Olkusza – z regionem świętokrzyskim (9%). Ponadto zarówno w aspekcie historycznym, jak i kulturowym udział związków z Zagłębiem Dąbrowskim był większy wśród badanych z miast leżących przy granicy między województwami niż z pozostałych miast. Największe wartości zanotowano w Jaworznie (historia – 10%, kultura – 7%). W przypadku Chrzanowa i Olkusza odsetek wynosił pomiędzy 4 a 7%. Z kolei miasta położone peryferyjnie wykazywały największą korelację pomiędzy związkami historycznymi a przynależnością do obecnego województwa. W przypadku Tarnowa 82% ankietowanych wskazywało na Małopolskę, a 65% respondentów z Lublińca na Górny Śląsk. Ponadto w tych miastach można było zauważyćciążenie w stronę przeciwną do osi Kraków – Katowice. Znaczący był udział powiązań ankietowanych z Lublińca z Dolnym Śląskiem (14%) i mieszkańców Tarnowa z Podkarpaciem (10%). W aspekcie kulturowym odsetek ten był jeszcze większy i wynosił dla respondentów z Lublińca 18%, a dla badanych z Tarnowa 21%.

Porównując odpowiedzi ankietowanych z głównych ośrodków wojewódzkich, można zaobserwować, że zarówno w aspekcie historycznym, jak i kulturowym Katowice są mniej jednorodne niż Kraków. Pod względem historii i kultury 59% respondentów z Katowic utożsamiało się z Górnym Śląskiem, pozostali ankietowani najczęściej wskazywali na Małopolskę (historia – 23%, kultura – 16%)

Ryc. 4. Tożsamość regionalna ze względu na gospodarkę

Źródło: badania własne.

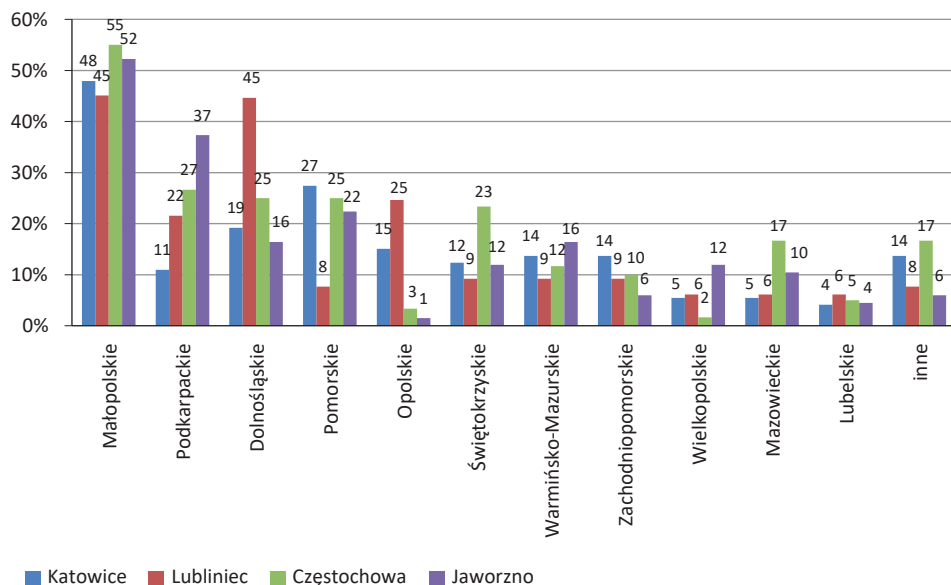
i Dolny Śląsk (historia – 4%, kultura – 7%). Z kolei 74% badanych z Krakowa odczuwało historyczny związek z Małopolską, natomiast pod względem kultury wynik ten był jeszcze wyższy i wynosił 81%. Wśród pozostałych odpowiedzi najczęściej pojawiało się Podkarpacie. Związek z Górnym Śląskiem pod względem historii odczuwało 5% badanych, a pod względem kultury już tylko 1%. Można przypuszczać, że taki wynik jest echem dawnych migracji do pracy w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym w czasach gospodarki centralnie sterowanej (Lipok-Bierwiazzonek 2013).

W przypadku powiązań historycznych i kulturowych w odpowiedziach respondentów widoczny był duży wpływ Małopolski, w aspekcie gospodarczym natomiast silniejsze oddziaływanie wykazywał region górnośląski, co przedstawia rycina 4. Respondenci ze wszystkich miast leżących na terenie województwa śląskiego najczęściej utożsamiali się pod względem gospodarczym z Górnym Śląskiem. W przypadku rdzennych miast śląskich – Katowic i Lublińca udział tej odpowiedzi był dominujący, odpowiednio 85% i 78% respondentów. Ponad połowa ankietowanych z Jaworzna czuła związek gospodarczy z Górnym Śląskiem (52%), a co czwarty podawał Zagłębie Dąbrowskie. Z kolei respondenci z Częstochowy utożsamiali się z regionem górnośląskim w 42% przypadków, ale cechowało ich również największe zróżnicowanie. W przypadku miast województwa małopolskiego najsilniejsze związki z Górnym Śląskiem dotyczyły Chrzanowa i Olkusza. Połowa ankietowanych z Chrzanowa przyznała, że utożsamia się pod względem gospodarczym z Górnym Śląskiem, przy czym na Małopolskę wskazało zaledwie 29% respondentów. Ponadto co piąty badany z tego miasta odczuwał związek gospodarczy z Zagłębiem Dąbrowskim. Respondenci z Olkusza wskazali w podobnych proporcjach na Małopolskę (44%) i Górny Śląsk (42%), a w mniejszym stopniu na Zagłębie Dąbrowskie (11%). Taki wynik badań należy odnieść do istniejącego Okręgu Jaworznicko-Chrzanowskiego, w którym skupia się przemysł o genezie surowcowej i który funkcjonuje jako jedna całość z Górnośląskim Okręgiem Przemysłowym (Domański 2002). W skład Okręgu Jaworznicko-Chrzanowskiego wchodzi trzy analizowane miasta: Chrzanów, Jaworzno i Olkusz. W kwestii związków gospodarczych odpowiedzi respondentów tych miast cechowały się dużym odsetkiem wskazań na Górny Śląsk (29 – 52%) i Zagłębie Dąbrowskie (11 – 25%). Ankietowani z Krakowa i Tarnowa utożsamiali się najczęściej pod względem gospodarki z Małopolską – kolejno 58% i 70%. Pomimo iż pod względem historii i kultury wykazywali oni znikome związki z Górnym Śląskiem, to jednak w aspekcie gospodarczym odsetek takich odpowiedzi był wyższy. W przypadku Krakowa wynosił 23%, a Tarnowa – 11%. W przypadku respondentów z Tarnowa mniejszą rolę odgrywały gospodarcze powiązania z Podkarpaciem (8%), pomimo stosunkowo silnych związków kulturowych z tym regionem (21%).

Postrzeganie regionów

Mieszkańcy badanych miast zostali poproszeni o podanie nazwy województwa, które darzą największą sympatią, z wyłączeniem własnego. Każdy badany

mógł podać trzy odpowiedzi. Wyniki zostały przedstawione na ryc. 5 i 6. Wśród mieszkańców miast województwa śląskiego respondenci z Częstochowy (55%), Jaworzna (52%) i Katowic (48%) najczęściej wskazywali na województwo małopolskie. Jedynie ankietowani z Lublińca taką samą sympatią jak województwo małopolskie darzyli również województwo dolnośląskie (45%). Ponadto co czwarty ankietowany z tego miasta darzył największą sympatią województwo opolskie. Opolszczyzna cieszyła się również sympatią ankietowanych z Katowic (15%), ale jedynie sporadycznie wymieniana była przez mieszkańców Częstochowy i Jaworzna. Wydaje się to uzasadnione historycznie i kulturowo, ponieważ województwo opolskie jest częścią Górnego Śląska (Zaborowski 2013). Stosunkowo często respondenci wszystkich miast wskazywali na województwa nadmorskie (pomorskie, zachodniopomorskie) i pojezierne (warmińsko-mazurskie), co można wiązać z ich rolą turystyczną i pozytywnymi skojarzeniami z rekreacją i wypoczynkiem. Lubianym województwem było dolnośląskie, które wymienione zostało przez co najmniej 15% respondentów z każdego miasta województwa śląskiego. Pozytywne skojarzenia wzbudzało też województwo podkarpackie, historycznie związane z Małopolską. Sympatyzowało z nim 37% respondentów z Jaworzna, 27% z Częstochowy i 22% z Lublińca. Wśród mieszkańców Katowic udział ten był mniejszy i wynosił 11%. Widoczne było również pozytywne nastawienie ankietowanych z Częstochowy do województwa świętokrzyskiego (23%), co mogło być pochodną dawnej przynależności do województwa kieleckiego.

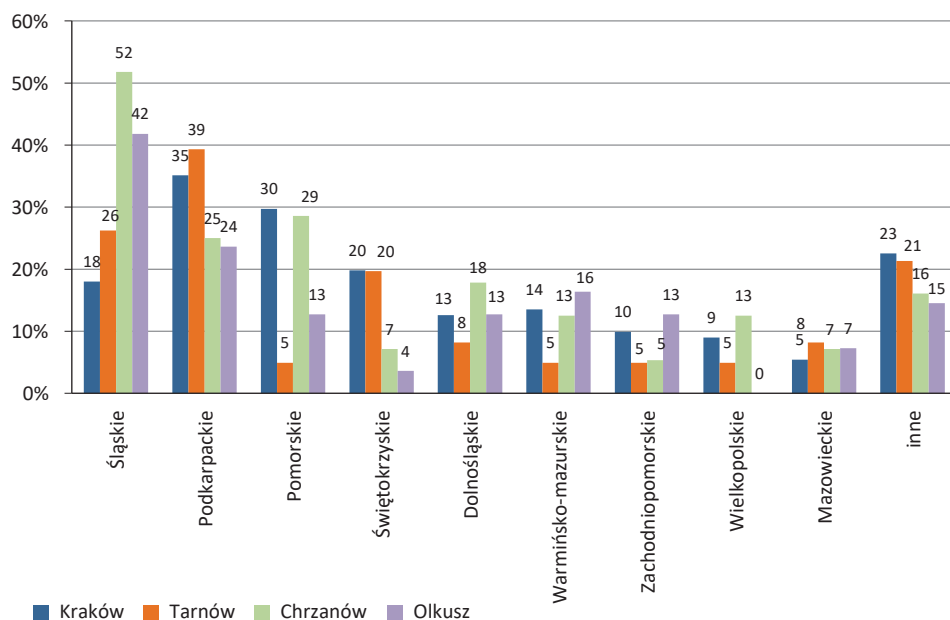
Ryc. 5. Województwa i regiony cieszące się największą sympatią wśród respondentów z województwa śląskiego (N = 265)

Źródło: badania własne.

Województwo małopolskie cieszyło się więc dużą sympatią respondentów wszystkich miast województwa śląskiego, bez względu na uwarunkowania historyczne i kulturowe, co mogło być wynikiem pozytywnych skojarzeń związanych z wypoczynkiem i turystyką.

Wśród respondentów z miast województwa małopolskiego śląskie cieszyło się największą sympatią ankietowanych z ośrodków leżących w obszarze przy granicy województw. Odsetek wskazań województwa śląskiego w Chrzanowie sięgał 52%, a w Olkuszu 42%. Z kolei respondenci dwóch rdzennych miast Małopolski najbardziej sympatyzowali z województwem podkarpackim. Udział takich odpowiedzi w Tarnowie wyniósł 39%, a w Krakowie 35%. Badani mieszkańcy stolicy województwa bardziej od śląskiego (18%) lubili pomorskie (30%) i świętokrzyskie (20%). Natomiast wśród ankietowanych z Tarnowa śląskie było drugim najbardziej lubianym województwem, osiągając 26% odpowiedzi, przy czym świętokrzyskie wskazywał co piąty badany. Podobnie jak w przypadku respondentów ze śląskiego, duży odsetek odpowiedzi dotyczył obszarów północnej części Polski kojarzących się z wypoczynkiem. Stosunkowo dobrze postrzegane było również wśród respondentów województwo dolnośląskie, z którym pozytywne skojarzenia miało od 8% do 18% badanych.

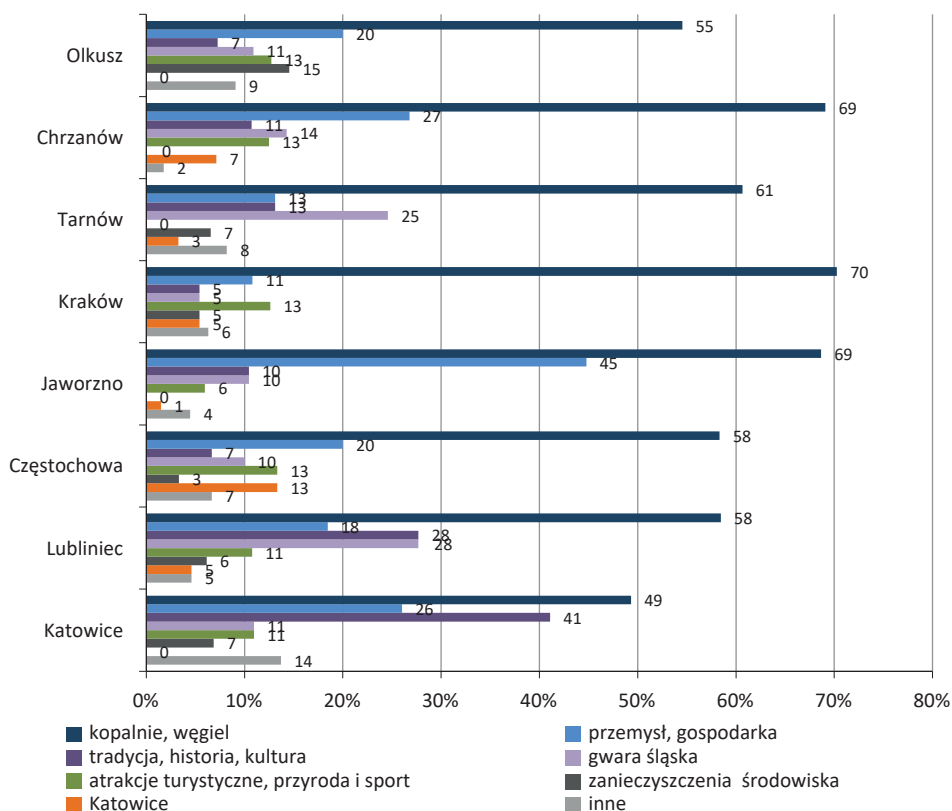
Następnie badani zostali zapytani o to, jakie są ich skojarzenia z Górnym Śląskiem i Małopolską. Respondenci mogli samodzielnie wpisywać cechy. Rycina 7 przedstawia strukturę odpowiedzi na pytanie, które dotyczyło skojarzeń z regionem górnośląskim.

Ryc. 6. Województwa i regiony cieszące się największą sympatią wśród respondentów z województwa małopolskiego (N=283)

Źródło: badania własne.

W opinii respondentów wszystkich miast kojarzy się on przede wszystkim z kopalniami i węglem. Najczęściej takiej odpowiedzi udzielali respondenci z Krakowa (70%), Jaworzna (69%) i Chrzanowa (69%). Z kolei najmniej takich wskazań zanotowano w Katowicach (49%). Drugim popularnym skojarzeniem były przemysł i gospodarka. Udział tego wskazania był największy wśród badanych z Jaworzna (45%), w dalszej kolejności – z Chrzanowa (27%) i Katowic (26%). Najrzadziej wskazywali takie skojarzenia ankietowani z Tarnowa i Lublińca. Stosunkowo duża część respondentów z Katowic i Lublińca łączyła Górny Śląsk z tradycją, historią i kulturą. Było to drugie po kopalniach i węglu najczęściej padające skojarzenie (41%) ankietowanych z Katowic, podobnie jak respondentów z Lublińca (28%). Popularnym skojarzeniem była również gwara śląska. Takiej odpowiedzi udzieliło 28% respondentów z Lublińca i co czwarty ankietowany z Tarnowa, a w większości przypadków odsetek wskazań respondentów wynosił co najmniej 10%, z wyjątkiem Krakowa, gdzie było to 5%. Skojarzenia z atrakcjami turystycznymi, przyrodą i sportem oscylowały pomiędzy 11% a 13%, oprócz Jaworzna, gdzie odsetek ten wyniósł 6%, oraz Tarnowa, w którym nikt nie udzielił takiej odpowiedzi. Z regionem tym kojarzyło się też

Ryc. 7. Skojarzenia z Górnym Śląskiem

Źródło: badania własne.

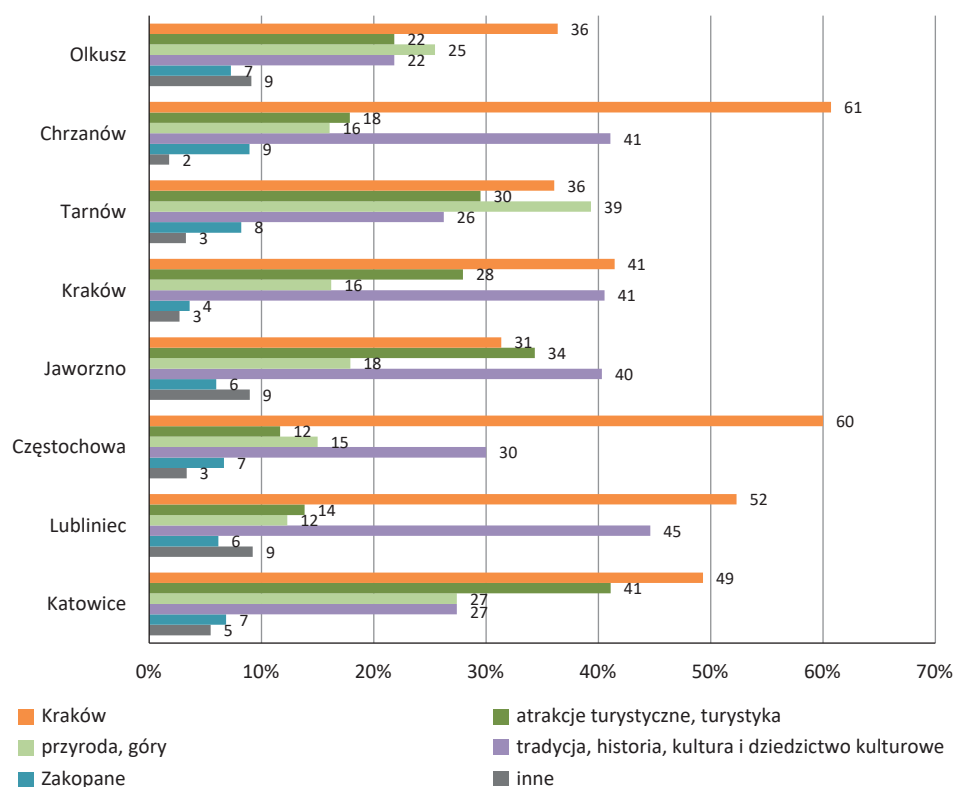
ankietowanym zanieczyszczenie środowiska, jednak tylko w przypadku Olkusza udział odpowiedzi respondentów przyjmował wartość dwucyfrową (15%). Można zauważyć, że największa różnorodność skojarzeń z Górnym Śląskiem wystąpiła u respondentów z Katowic i Lublińca, co wydaje się naturalne, ponieważ są to miasta historycznie związane z tym regionem. Jednak nawet w tych ośrodkach głównym skojarzeniem były kopalnie i węgiel. Można uznać, że obraz tego regionu w świadomości badanych osób nie był nacechowany pozytywnie.

Skojarzenia respondentów z Małopolską okazały się diametralnie różne od dotyczących Górnego Śląska (ryc. 8). Odpowiedzi charakteryzowały się większą różnorodnością, nie miały jednej dominującej cechy. Niemniej zdecydowanie najczęściej respondenci kojarzyli Małopolskę z Krakowem. Była to odpowiedź, która najczęściej pojawiała się wśród ankietowanych z Chrzanowa (61%), Częstochowy (60%) i Lublińca (52%), a stosunkowo najrzadziej w Tarnowie i Jaworznie, jednak odsetek takich skojarzeń również tam był istotny i wyniósł kolejno 36% i 31%. Tylko w przypadku Tarnowa największy udział miała inna grupa odpowiedzi (przyroda i góry – 39%). Wielu ankietowanych wiązało Małopolskę z tradycjami, historią, kulturą i dziedzictwem kulturowym. Takich odpowiedzi udzieliło co najmniej 40% ankietowanych w Lublińcu (45%), Krakowie (41%), Chrzanowie (41%) i Jaworznie (40%). Dużą popularnością cieszyły się atrakcje turystyczne i turystyka. Największy odsetek takich odpowiedzi zanotowano w Katowicach (41%) i Jaworznie (34%), najmniejszy natomiast w Częstochowie (12%) i Lublińcu (14%). Z przyrodą i górami najwięcej skojarzeń mieli ankietowani z Tarnowa (39%), a w dalszej kolejności z Katowic (27%) i Olkusza (25%). Ponadto kilka procent badanych w każdy mieście wskazywało na skojarzenia z Zakopanem. Struktura odpowiedzi respondentów na temat skojarzeń z Małopolską nie wykazała większych zależności od uwarunkowań historycznych, społecznych i kulturowych. Obraz tego regionu w opinii badanych był nacechowany pozytywnie i kojarzył się głównie z miejscami, które warto odwiedzić. W przeciwieństwie do skojarzeń z Górnym Śląskiem w zasadzie nie pojawiły się cechy związane z przemysłem lub gospodarką. W całej próbie badawczej znalazło się tylko kilku respondentów, którzy podali takie skojarzenia, zostały one na ryc. 8 zagregowane w kategorii „inne”.

W uprzednio przeprowadzonych badaniach postrzegania regionów istotnych z punktu widzenia niniejszej pracy należy zwrócić uwagę zwłaszcza na badania Rykla (1991b) i Gwosdza (2001a, 2001b), którzy zajęli się wyobrażeniami i stereotypami Śląska i Górnego Śląska. Należy w tym miejscu rozróżnić te dwa pojęcia. Wyobrażenie jest pewnym uproszczeniem rzeczywistości, stereotyp natomiast należy traktować jako jego skrajne uproszczenie (Gwosdz 2001b). Badanie Rykla (1991b) zostało przeprowadzone wśród osób, które mieszkały poza regionem. Byli to uczniowie najstarszych klas szkół podstawowych w wybranych miastach w Wielkopolsce i na Dolnym Śląsku. Próba badawcza liczyła 739 osób. Wyniki wykazały, że Śląsk najczęściej kojarzył się z: węglem i górnictwem (ponad 75% odpowiedzi), zanieczyszczeniem powietrza (ponad 50%), przemysłem (ponad 40%), syndromem konurbacji – dużej gęstości zaludnienia, urbanizacji (25%), skażeniem środowiska (25%), hutnictwem (20%), gwarą (20%) oraz

hałdami i krajobrazami (poniżej 10%). Rykiel (1991b) ocenił, że ogólny stereotyp Śląska wśród mieszkańców kraju jest związany z szeroko rozumianym przemysłem ciężkim (kopalniami, hutami) i co za tym idzie z zanieczyszczeniem powietrza i skażeniem środowiska.

Utrwalony pod koniec lat 80. i na początku 90. XX wieku stereotyp Śląska został w następnej dekadzie skonfrontowany z badaniem Gwosdza (2001a). Badacz ten postanowił sprawdzić, jak transformacja ustrojowa wpłynęła na zmianę dotychczasowych skojarzeń z Górnym Śląskiem. W badaniu ankietowanym udział wzięło 418 osób. Kwestionariusze zostały rozprawdane przez szkoły wśród rodziców uczniów, m.in. uczniów ostatnich klas szkół średnich w różnych częściach kraju. Pomimo różnic metodologicznych i zmian, jakie zaszły na terenie Górnego Śląska w latach 90. XX w., nie zanotowano większych różnic w postrzeganiu tego regionu. Podobnie jak we wcześniejszym badaniu Rykła (1991b) dominowały skojarzenia związane z węglem i górnictwem (74%), zanieczyszczeniami (68%), przemysłem (30%), syndromem konurbacji (21%) oraz hutnictwem i gwarą (20%). Gwosdz (2001a) zwrócił uwagę na większy odsetek odpowiedzi

Ryc. 8. Skojarzenia z Małopolską

Źródło: badania własne.

dotyczących zanieczyszczenia powietrza i degradacji środowiska, pomimo iż w rzeczywistości stan ekologiczny regionu się poprawił.

W porównaniu z wynikami badania przeprowadzonego na potrzeby niniejszej pracy w 2015 r. zaobserwować można pewne zmiany w postrzeganiu Górnego Śląska, zwłaszcza w kwestii zanieczyszczeń powietrza, jednak węgiel i górnictwo nadal pozostają głównym skojarzeniem.

Postrzeganie regionu małopolskiego zdecydowanie rzadziej było przedmiotem badań naukowych. Odnosi się do tego raport z badań zrealizowanych dla Urzędu Marszałkowskiego przez BBS Obserwator z 2006 r. Badanie zostało przeprowadzone w 24 największych miastach Polski, a próba badawcza liczyła 1040 osób. Jako główne skojarzenia z Małopolską respondenci najczęściej wymieniali Kraków wraz z jego zabytkami, a w dalszej kolejności atrakcje turystyczne, góry, kulturę, tradycję i historię. Ponadto wśród miejsc kojarzących się z regionem oprócz Krakowa (75%) często pojawiała się też Zakopane (51%). Takie wyobrażenie o Małopolsce wydaje się zakorzenione w świadomości mieszkańców badanych miast, o czym świadczą wyniki mojego badania.

Wnioski

Brak jednorodności historycznej i kulturowej w obecnych województwach śląskim i małopolskim niewątpliwie jest jednym z czynników wywierających wpływ na kształtowanie się tożsamości regionalnej. Pomimo iż od reformy administracyjnej z 1999 r. minęło już kilkanaście lat, tożsamość regionalna mieszkańców wykazuje silną korelację z przeszłością historyczną, co widać zwłaszcza wśród badanych z Częstochowy i Jaworzna. Większość respondentów z tych dwóch miast położonych w województwie śląskim utożsamiała się ze Śląskiem jedynie w aspekcie gospodarczym. Około połowa respondentów pod względem kulturowym i historycznym w większym stopniu czuła się Małopolanami niż Ślązakami. Jednocześnie odsetek ten był zdecydowanie mniejszy niż w przypadku miast położonych na terenie województwa małopolskiego. Jest to przesłanka pozwalająca przypuszczać, że z biegiem lat wpływy tradycyjnych granic regionów historycznych na tożsamość regionalną mieszkańców będą słabnąć. Potwierdzenie znajduje w tym przypadku koncepcja regionów stykowych Rykla (1991a), która zakłada, że integracja regionu stykowego najszybciej postępuje w sferze gospodarczej, natomiast dużo wolniej pod względem społecznym i świadomościowym. W momencie gdy dawne bariery przestrzenne przestają odgrywać znaczącą rolę w owych płaszczyznach, region stykowy przekształca się w region zintegrowany.

Ponadto należy stwierdzić, że mieszkańcy miast województwa małopolskiego darzyli województwo śląskie mniejszą sympatią niż ankietowani z województwa śląskiego małopolskie. Respondenci z Jaworzna, Chrzanowa, Olkusza i Częstochowy darzyli większą sympatią sąsiednie województwo niż ankietowani z miast bardziej jednoznacznie związanych z obecną jednostką podziału terytorialnego. Z kolei badani z Katowic, Lublińca, Krakowa i Tarnowa stosunkowo większą sympatią darzyli województwa współtworzące ich macierzyste regiony historyczne.

Region Górnego Śląska respondentom kojarzył się głównie z cechami gospodarczymi: kopalniami, węglem, przemysłem i gospodarką. W mniejszym stopniu z cechami kulturowymi: tradycją, historią, kulturą i gwarą śląską. Skojarzenia dotyczące cech kulturowych najczęściej wskazywali mieszkańcy rdzennych śląskich miast, z kolei najrzadziej – przedstawiciele ośrodków jednoznacznie małopolskich, czyli Krakowa i Tarnowa.

Należy również zwrócić uwagę na dynamikę zmian postrzegania regionu śląskiego. Na początku lat 90. XX w. funkcjonował stereotyp Śląska, który wiązał się z przemysłem ciężkim oraz zanieczyszczeniem powietrza i skażeniem środowiska (Rykiel 1991b). Po transformacji ustrojowej wyobrażenie o tym regionie nie uległo większej modyfikacji. Pogłębiło się jedynie przekonanie o złym stanie ekologicznym, choć faktycznie był on lepszy niż dekadę wcześniej (Gwosdz 2001a). Obecnie wyobrażenie o Górnym Śląsku nadal zdominowane jest przez cechy gospodarcze, czyli kopalnie, węgiel, przemysł i gospodarkę, przestano go natomiast utożsamiać z zanieczyszczeniem powietrza i degradacją środowiska.

Z kolei skojarzenia z Małopolską były jednoznacznie pozytywne, niezależnie od miejsca zamieszkania respondentów. Dotyczyły najczęściej miejsc, które warto odwiedzić, oraz tradycji, historii, kultury i dziedzictwa kulturowego. Zaskakujący może być fakt, że tylko kilka osób w całej próbie badawczej wskazało na smog i zanieczyszczenie powietrza, które w mediach od kilku lat często kojarzone są z Krakowem. Należy zwrócić uwagę, że badanie ankietowe zostało przeprowadzone na początku 2015 r. Można wyciągnąć wniosek, że trwałość wyobrażeń jest duża i trudno jest zmienić postrzeganie regionu w krótkim czasie, co może być zarówno wadą, jak i zaletą w perspektywie kształtowania wizerunku regionów.

Literatura

- Barciak A., 2012, „Historyczne granice Śląska”, w: R. Gładkiewicz, T. Słodra-Gwiżdż, M.S. Szczepański (red.), *Granice Śląska w interdyscyplinarnej perspektywie* (s. 17–33), Opole – Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Bokszański Z., 1989, *Tożsamość – interakcja – grupa. Tożsamość jednostki w perspektywie teorii socjologicznej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bokszański Z., 2005, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Domański B., 2002, „Przemysł w rozwoju gospodarczym Małopolski”, w: Z. Górka, A. Jelonek (red.), *Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski* (s. 55–67), Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dziewoński K., 1967, „Teoria regionu ekonomicznego”, *Przegląd Geograficzny*, t. 39, z. 1, s. 35–50.
- GUS, 2013, *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Gorzela G., 1993, „Regionalizm i regionalizacja w Polsce na tle europejskim”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 9, s. 45–70.
- Greiner P., 2003, *Czym jest Górny Śląsk*, <http://www.podkowianskimagazyn.pl/index40.htm> (dostęp: 09.01.2017).

- Gwosdz K., 2001a, „Postrzeganie regionu tradycyjnego przemysłu w okresie transformacji: przypadek Górnego Śląska”, *Časopismo Geograficzne*, t. 72, z. 3–4, s. 283–299.
- Gwosdz K., 2001b, „Dynamika wyobrażeń i stereotypów Górnego Śląska w latach dziewięćdziesiątych”, w: I. Sagan, M. Czepczyński (red.), *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce* (s. 45–52), Gdynia: Katedra Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Gdańskiego.
- Lipok-Bierwiałczonok M., 2013, „Górny Śląsk. Tożsamość regionalna, regionalizm i nurt europejski”, w: A. Grzyb, K. Kleina, J. Zająć (red.), *Czy jest miejsce dla regionalizmów w kontekście integracji europejskiej* (s. 119–131), Warszawa: Kancelaria Senatu.
- Odorczyk P., 2009, *Małopolska jeszcze bez tożsamości*, <http://www.nowa.malopolska.pl/newsyn/formatka.php?idwyb=3762> (dostęp: 4.12.2017).
- Podraza A., 1970, „Rola gospodarcza Małopolski w okresie od XVI do XVIII wieku”, w: C. Bobińska (red.), *Kraków i Małopolska przez dzieje: studia i szkice profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego* (s. 33–50), Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Podraza A., 1999, „Małopolska jako region historyczny”, w: W. Pilarczyk (red.), *Małopolska*, t. 1: *Regiony, regionalizmy, małe ojczyzny* (s. 11–36), Kraków: Nakładem Ks. Władysława Pilarczyka TPO.
- Pysiewicz-Jędrusik R., Pustelnik A., Konopska B., 1998, *Granice Śląska. Zmiany granic Śląska w czasie i przestrzeni. Śląsk na dawnej mapie. Obraz Sudetów w dawnej kartografii*, Wrocław: Wydawnictwo Rzeka.
- Rak G., 2013, *Percepcja przestrzeni regionalnej*, Wrocław: Wydawca: Grzegorz Rak.
- Raport z badań zrealizowanych dla Urzędu Marszałkowskiego, 2006, BBS Obserwator.
- Runge J., 2014, „Małopolska”, w: R. Kaczmarek, A. Kubica, M. Garbacz (red.), *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, t. 1, Katowice: Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej, <http://ibrbs.pl/mediawiki/index.php/Ma%C5%82opolska> (dostęp: 4.12.2017).
- Rykiel Z., 1991a, *Rozwój regionów stykowych w teorii i badaniach empirycznych*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Rykiel Z., 1991b, *O wyobrażeniach i stereotypach przestrzennych – na przykładzie Śląska*, w: Z. Rykiel, *Studia z geografii społecznej (Dokumentacja Geograficzna, z. 3–4, s. 113–119)*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Sagan I., 2004, „Współczesne studia regionalne – teoria i metodologia, a także praktyka”, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2, s. 25–39.
- Sitek S., 2010, *Stykowość obszaru i jej wpływ na przebieg procesów społeczno-ekonomicznych na przykładzie południowej części województwa śląskiego*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szczepański M., 1997, *Opel z górniczym pióropuszem. Restrukturyzacja województwa katowickiego 1989–1996*, Katowice: Śląsk.
- Szczepański M., Śliz A., 2010, *Dylematy regionalnej tożsamości. Przypadek Górnego Śląska*, http://www.regionalneobserwatoriumkultury.pl/kon2.html?file=tl_files/fotki%20kk/Dylematy%20regionalnej%20-%20Marek%20S.%20Szczeplanski%2C%20Anna%20Sliz%2C.pdf (dostęp: 4.12.2017).
- Szczepański M., Śliz A., 2014, „Tożsamość regionalna”, w: R. Kaczmarek, A. Kubica, M. Garbacz (red.), *Encyklopedia Województwa Śląskiego*, t. 1, Katowice: Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej.

- Zaborowski Ł., 2013, *Podział kraju na województwa. Próba obiektywizacji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zaremba P., 1960, *Obszary stykowe w planowaniu przestrzennym na przykładzie regionu Piły*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Zawadzka B., 1993, *Województwo i region. Wnioski z doświadczeń francuskich*, Warszawa: Agencja Scholar.